

REZIME O ČOVERU DO DANAS I OD SUTRA

Dva nova imena u našoj književnosti — *Igor Židić* i *Sead Fetahagić*, saopštila su nam svoje shvatnje sveta, razlog pisara i sopstvenu tačku u tom svetu. Sve bi to ukazivalo na potrebu da se o njihovim stvaralačkim fizičnostima i rezultatima govori odvojeno, da ne postoji i vrlo evidentan zajednički imenitelj za obiju da njihova polazna pozicija nije vidljivo različita i od pozicija njima najbliže generacije sada već formiranih pisara.

Za razliku od tih pisara, tekstovi Židić i Fetahagić daleko više su rezultat samoispirivanja i distantskog opisivanja nego reakcija na određenu klimu duha. Židić je našao ambijent za svoj versistički monolog u jednoj vanistoričnosti koju je dobio kombinovanjem elemenata i simbola na kranjini polovima ekspresije, a Fetahagić je izbegao za prozni specifični potrebu da distancom projektujući probleme kroz njihove periferne odraze u međujudskim relacijama.

Literatura kojom nam se oni predstavljaju ima svoje opšte i specifične vrednosti i uveren sam da ovi pisci zapravo govorile u imu i o prvoj generaciji neranjenoj prošlosti koja je iako ima u svom pesničkom integritetu samo sadašnje i buduće vreme ipak zabrinuta zbog istih stvari zbori kojih su nešto stariji pisci vrlo neposredno i precizni u označavanju svih negativiteta današnjice.

Ali ona ima svoje nove lepote i istine.

Opšte vrednosti njihovih prvih knjiga su, pre svega, perfektno slavljeni zakoni forme, nenačitljivo ali sigurno ugradjeno

znanje u fundamentalnu konstrukciju dela, dobar stil i čistota jezika, a kod Fetahagića još i razvijeno osjećanje za posebne zakone prozogn teksta i blrijantan dijalog.

Reč je, međutim, o specifičnom. O slici sveta u ogledalu nove generacije, o njihovoj oceni tog sveta i komunikaciji sa njim.

Osnovna karakteristika njihovog saopštavanja zaključaka je opreznost, ne apodiktivnost, postavljanje pitanja koja više miniraju samouverenost neistomišljenika nego što tvrde i jedan veštvo skriven podtekst. Ima tu svega po malo: skeptizam podsmeha, isključivosti, izbegavanja protivrečnosti pronađenjem trećeg pola gde su negacija i afirmacija jednako vredne, znače isto i tvrde isto. Oni pitaju: a kako čovek, ovakav kakav je u tim prostorima koji mu ni vremenski ni metrički nisu biološki odgovarajući? Istovremeno ga analiziraju u uslovima u kojima ga poznaju od antike na ovam. Da li je to minus njihove imaginacije — taj nedostatak smelosti se predviđa — nedostatak koji priznaju i sami:

bit će iznadjenio prebivaliste
Ikorovu
pogreb zrelog voća bice noćas
Iproslavljen
ipak
nitko se ne usuduje
prinjeti prvu svjeću
(Židić: Pravila igre)

Ne. Jer oni ne veruju ni u šta a priori. Svaku svoju istinu su očili su sa svim zamakama filozofije, svim prividima i maskama realnosti i zadražili je tek pošto nisu našli nijedan razlog protiv, nijednu protivčinjenicu

koja bi govorila za drukčiju sliku sveta.

Nije čudno što je posle takve selekcije ostalo veoma malo vrednosti i u svetu realnog i u svetu apstraktog koje bi njihov kriterijum prihvatio kao neobovire. U takvom konfliktu datog i natalnog u pravu je najčešće natalan.

U šta oni veruju?

Jedino u evoluciju ka višem stepenu življenja i percipiranja, mišljenja i ostvarivanja. Ni u kakvu statiku, savršene činjenice, uobičajene materijale i pučevane linije. Oni veruju u veću mogućnost postojanja uvek novog posle i jedinstvenu šansu za ljudsku vrstu da prestane otkrivati i počne menjati kosmos. I u mogućnost upsona čoveka, društva i intelektua iznad maksimalno biološkog limesa.

Nenazirući, međutim, konture te buduće materijalne i duhovne konstelacije oni ostaju na nivou pitanja: kakvo je to ljudsko biće i kakvi su njegov odnosi u trenutku kada postavlja svoju svemirsku kandidaturu?

Podatke o tom biću daje nam Fetahagić, a o njegovoj perspektivi Židić.

PODACI O BIĆU

Fetahagićeva slika ljudskih karaktera po svojoj simplifikovanosti ide u red umjetničko-filosofskih stavova koji kao primarnu sponu i uzrok osnovnih gestova označavaju sebe. Navodno i danas kao i ranije postoje dva biološko socijalna tipa muškarca u jedinstven tip žene, a sve ljudstvo i neljudstvo.

skosti imaju svoj izvor u bačnim razlozima polova i njihovim težnjama da se ostvare. Jedina vidljiva razlika i jedini pečat vremena je psihička obogaćenost današnjeg čoveka naslagom konvencije (koje se ipak veoma brzo topa kada izgube makar i privremeno svrhu!), dilemičnost i zadovoljavanje simboličnim ersatzima civilizacije koji u suštini imaju isto značenje kao i stavistička brutalna rešenja stupidičnih epoha feudalnog misticizma i devarvarizacije u onoj međusobnoj klanici zvanoj smena bogova.

U *Triju za violinu, klavir i kontrabas* čovek-pesnik i čovek-snagator, izolovani od svih činilaca koji bi svojim prisustvom subjektivizirali rezultat njihovog intelektualnog, etičkog i fizičkog odmeravanja, bore se za naklon jedne žene koju je autor u početku takođe sveo na njen prarazlog: odabranu muškarca.

Covek-pesnik, ovde slikar, fizički inferioran, vezan svojim kreativnim i biološkim afinitetima za baš tu ženu u početku ostaje van igre. On posmatra razvoj uzajamnih simpatija između voljene žene i njegovog suparnika koji pliva u vodama „zlatnog“ proseka, zaljubljen u sopstvenu muskulaturu i shvanjanje realnosti onakve kakva dopire do njegovih čula nespobnih za finiju transformaciju senzacija. Njega za tu ženu vežuće činjenica da je uopšte žena i da ne ličnost nesvodiva pod zadržljivim imenitom.

Od isčekujućeg biti *zapažen* koje preti da rezultira kao ostati *nezapažen*, čovek-pesnik postepeno shvata da je akcija jedini način pomeranja ambicija naviše. Izabravši prvo suparnikova sredstva na uskoro shvata da ne poseduje nikakve dominante i da se samo izlaže podsmehu koji je obično nagrada onome koga smo unapred osudili na poraz.

U životu je najvažnije pronaći svoj mač, poruka je *Tria*. Da li je način njegove borbe ispravan po nekom opštem etičkom kriteriju, u to ne ulazi ni autor, mada je očito zadovoljan ishodom dogadjaja.

Covek-pesnik je pobedio jer se borio intelektom. On je protivnika zbacio sa sedla samouvernosti, dokazao mu da svet ima i naljite, paraliso je njegovu fizičku superiornost oduzevši joj motiv realizacije. A da li je taj čovek-pesnik jači u svetu u kojem dominiraju razlozi drugog reda, gde su konvencije obezbjeđile jednake šanse svima i učinile skoro besmislenom međusobnu biološku borbu?

Ne, tvrdi Fetahagić u *Kvartetu za dvućave*. Tu je čovek-pesnik van svih „malih“ relacija, on odstupno prisustvuje manifestacijama svakodnevice jer je nemoćan da im ostvari sadržinu koja je emotivno svušive profinjena. Poetska svakodnevica ovde je već daleko od gradjanke.

I šta da se učini, pita u *Cetvrtku poslije petka*, kada je i tok vremena već izgubio svoju potuzdanu progredirajuću monotoniјu?

Covek-pesnik se tada mora kondenzovati na jedinu autentičnu ljudskost, svoju neophodnost za objektom voljenja. A ako objekt ne postoji — stvoriti ga po svaku cenu. Tako dolazimo do simboličnog rešenja u *Sretnom svršetku ljubavi*: predimenovati voljeni osobu nihilizacijom sebe, osvetliti njene kvalitete zamraćivanjem svojih. Preseleti sebi u objekt svoje ljubavi i afirmisati se u tom objektu kroz totalnu negaciju sopstvenog subjekta, jedini je izlaz koji je ne samo pobeda nad relativitetom materije nego i nad relativitetom vremena.

Ja ne nameravam da analiziram drugi deo Fetahagićeve knjige. On je neinteresantan kao i svaka osrednja gradjanska proza, arhaičan i po motivima i po tretmanu, „pristočno“ satiričan što znači ispunjen kvazisocijalnom antipalačkom ironijom i jeftinim naravom i nena-

ravoučenjima. Verujem da je i autoru jasno da tekstovima kao što su *Brak gospodina načelnika*, *Netko me posmatra* i *Poraz u knjizi u kojoj se nalaze šezdeset i dve strane odlične i svezne proze, nema mesta.*

Nastavimo zato, posle ovog intermeča potrebnog da bi se povukla medja do koje dopiru superlativi, sa razgovorom o čoveku-pesniku i čoveku-snagatoru.

Ima jedna granica do koje je Fetahagićeva ocena likova tačna. To je medja između doba slepog predavanja impulsima i doba poimanja egzistencijalnog problema i traženja svog dela sunčane strane sveta. Upravo to je i simpatično kod omladine ispod dvadesetpet godina (shvatiti ovu granicu uslovno), to briđavanja bazičnog značenja pejaža i avanturi, tajni kao kiseonik neophodnji; taj fetiš muskuloznosti, poraz sentimentalizma samopredavanjem kompleksa inferiornosti (aktivizacija čoveka-pesnika) i jedno panskog shvatavanje seksa. Fetahagić je odlično procenio da bi bilo kdo vidljivo angažovanje za jednog a protiv drugog tipa mladog čoveka bilo pogrešno i značilo očekivanje zrestlosti tamo gde je normalno još nema. Sačasnji dvadesetogodišnjaci nisu imali razloga za preran ožiljnost i sazrevanje, aako imamo na umu da je kod intelektualne omladine, o kojoj je Fetahagićev knjizi i reč vreme sazrevanja, protrahirano jer se školski štiming uvek opirao bilo kakvom preciznom i stabilizovanom sistemu mišljenja onda nam ostaje da tragamo za prvim nagovestajima nekih konstantnijih karakternih polarizacija.

Iako se nije direktno angažovao, simptomatično je da je autor ipak prepustio pobedu čoveku-pesniku.

Od te tačke naši se stavovi razilaze.

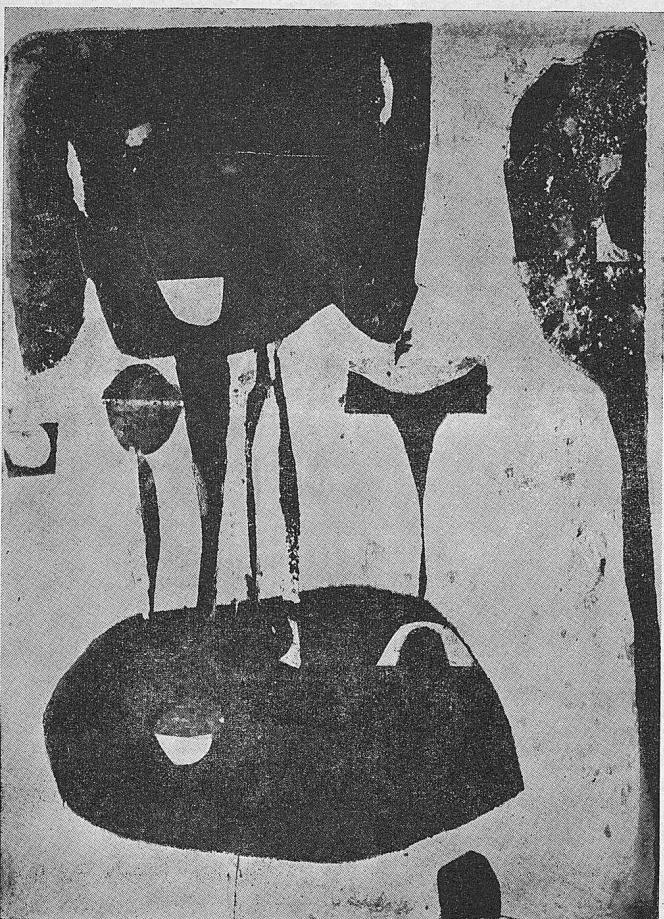
Kada mlade ljudi sa završenim psihičkim razvojem analiziramo kroz njihove pubertetske stavove i afinitete neminovno čemo pogresiti. Mnogi bivši snagatori postaju superintelektualci a pesnici se zaustave na procesnoj gradjanskoj stepenici. Čovek od osamnaest godina je kandidat za sve: naučnika, sportista, umetnika, prekršetnika zakona, sveca i demona. Zato u relacijama između njih nema kožnacnih ishoda.

A u Fetahagićevoj knjizi, iako se ni on nije deklarisao, ima.

Evo izvora vremenske asinhronosti likova i njihovih konceptacija. Posledica je to starog koliko i kultura „artističkog“ prezira prema klesanom i simpatija prema cizeliranom duhu. Pojedini pisci isuviše vole izvesti tip junaka da bi o njima rekli istinu. Taj je i Fetahagićev čovek-pesnik, nepostopeći mladići sa nožem u svilenoj rukavici koji po svaku cenu mora da eksponira svoju plemenitost mada kako neplemeniti bili metodi tog eksponiranja. Reč je za pravo o psihološkom fosili, nekada egzistirajućem inferiorcu koji želi da pronađe svet u kom je on jak. Gde počinje njezin uspon tu počinje srozavanje etike.

Covek-pesnik, kakav je napisan u *Cetvrtku poslije petka*, ne prisustvuje kao karakterološka varijanta u današnjoj mlađoj generaciji. Jedna prvorazredna proza bi modifikacijom tog knjižišta lika u neku adekvantniju licnost doživila konačno samozrišenje.

Tačno je Fetahagić primetio da konflikt postoji. On, međutim, nije našao sadašnje nego bivše učesnike tog večitog duelata. Znači, osnovnu shemu pesnika — snagator treba pretvoriti u njen moderan oblik. Značajno je danas da oslobođenje umetnosti od profesionalne uskosti svih više uzima maha. Na toj osnovi može se protumačiti poroznost socijalne strukture koja omogućava pojavi u i snagatorstvu i poeziji na svim intelektualnim nivoima. Tendenčija ka izjednačavanju

tadeusz Łapiński (poljski)

mentalnog i manuelnog stvaralaštva vodi neminovo do diferenčnosti profesionalnih i emotivno-individualnih kvaliteta. Pesnik, uostalom, nikada nisu ni stvarali fakulteti, ali je sada mogućnost duhovne aristokratizacije svedena na minimum. Pošto više nema veštačkih barijera ni veštačkih platformi od sada čemo susretati i već susrećemo konflikte pesnik — snagatori na svim društvenim stopenicama.

Vraćajući se na *Trio za violinu, klavir i kontrabas*, ustanovljujemo da se jedan takav konflikt razvijao kao da se iz konstruktivnih likova Fetahagićevih dve lista nalazi neko drugi. Dakle, dok ih je autor opisivao suparnici su bili samo modifikacija likova iz literature koju smo čitali i on i mi. Kada su progovorili, demantovali su autora i istovremeno potvrdili njegovu talentat i savremenost. To je ujedno dokaz da likove u književnosti prepozajemo tek onda kad da njihova specifična rečenica struktura razbijje stilsku homogenost uvoda.

I pesnik i snagatori su pozitivni i društveni agensi ukoklico ne predstavljaju deformisani eks-trem. Zato njihov sukob u sferi biološkog morama smatrati nužnim sudarom dveju koncepcija koje u suštini žele isto na različiti način.

To je i Fetahagićev stav. Zato su ličnosti njegove proze po svojim gestovima i sintaksičnom sklopu načina govora samo da-leki, mnogo pozitivniji srodnici, Carneovih *Varalica*. Ipak, i njemu se nameće zaključak da je izvesna prosećnost i banalnost u svakoj svakodnevici neizbežna, ali ispod te skrata-

me, te varijante mlađičke pobune, nalazi se jedno novo shvatnje sveta, neuporedivo više optimističko nego dosadašnje, uverenost u svoju moć da samim činom aktivnog, angažovanog prisustva spreče sve potencijalne opasnosti od totalne materijalne dezintegracije sveta i dozvoljavajuće sebi da taj problem smatraju minornjim nego mi i time maksimalno afirmišu lepotu i aktivnu slobodu kao najmoćnije prisutnosti ove decenije, prisutnosti čijem su otkrivanju velikim delom doprineli i oni.

Odrastavši u novoj klimi, u društvu koje maksimalno forsuju čovekove inicijative, oni su preko mnogih gradjanskih konvencionalnosti i primitiviteta, protiv kojih su se od Krleža načinavamo borile generacije intelektualaca, prešli sa prezirivim osmehom, i ta ironija, to nezažanje pokazalo se daleko efikasnije od najjačih argumentacija.

Mi jednostavno imamo pametniju poslu, rekli su ti mlađici i u devojke i koncentrisali se na svoje poslove. Oni grade puteve svojih inicijativa. Patrijarhalni odgoj, predrasude, preživele „moralne“ instance za njih ne postoje, a pošto svet jeste pro futuro, one ne poste upotrebe. Bar u obliku kategorija. U vidi recidiva još su uvek uočljive.

Vanredno je zanimljiv portret Mine. Indiferentna prema razlozima koji za muškarce presto imaju sudobosno značenje, ona, više Junona nego Venus, više pasivni fokus i assimilator psihoekspresije muškosti nego biće u pokretu, posmatra događaje oko sebe, kao nešto samo po sebi razumljivo i tako, podeљeno na svega dve kategorije:

ono što gravitira prema njoj i nalazi svoj smisao u sferi njenog interesovanja i ono što je prema njoj indiferentno, dakle, po njenom rezonovanju, jednako beznačajnosti jednog rotiranja radi rotiranja i statike radi statike. Međutim, u pripovedi *Još jedna jedina riječka* ta stalinina Mina odjednom spoznaje da i u njenom „harmoničnom“ psihičkom sklopu nije sve u redu. Petar je ovde samo slučajni narušitelj njenog mira i ravnoteže. Jeli ona počinje zbog važnijih razloga i jedne dehibernacije, nezavisne od spoljnih uticaja, da se pita: šta je zapravo hoće? i kuda ići? Izabrali komformizam ili nonkonformizam?

Bez odgovora. Ona tek počinje egzistencijalno da zaključuje. Prvi odliku donela je u *Propalom izletu* birajući između mogućnosti da bude žena i baš ta žena. Izabrala je ovo drugo.

PODACI O PERSPEKTIVI

Sa takvim ljudskim materijalom raspolažao je Zidić koji je poetski htio da izmeri čoveka na terazijama etike. Za njega je čovek — čovek na zemlji, njegova istorijska sveukupnost konzervaciona u jedan lik. Poslednji čovek na zemlji — kakav je on sa svim svojim precima u svesti i podstvrti, da li on može da bude prvi čovek u kosmosu?

I tu je krajnji domet Zidićeve knjige. U tom pitanju.

On ipak ponekad prelazi ovu granicu. Tada su njegove ocene u stvari sumnje, ali sumnje u kojima se nazire da su već provarene i pokazale se neosnovanim. Zidić samo pita: da li se i vi slazete da su ove rezerve nepotrebne? Jer:

...četiri otoka u hrabrom
izgvanstvu
povremeno umtru i podnose
sudbinu
pričuši se mjestu sa kojega
glede mjerom života oživljavaju.
Ali:
na tri pustišti smrt
što mrači um predjetu s tajnom
uzvistićemo jednog da konča
ljepe
(Otok)

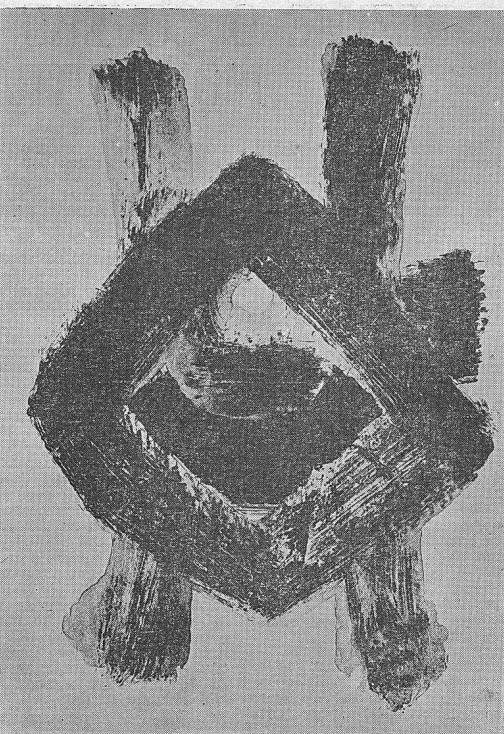
Mada:
...kuda čete potom
u planinarskim cipelama?
(Strani jezici — vježba treća)

Koliko bojazni, koliko svesti o potrebi gledanja jedino pred da bi se izdržalo da one tačke bez stalnih koordinata, tačke koja se uvek pomera napred, koliko neophodne hrabrosti i prihvatanja žrtvovanja kao načina življenja da bi se pobedio biološki strah! — ta poslednja barijera za čoveka pri izlasku iz sveta gravitacije:

„Ali ako pomislim kako je posve nepoznat grad u koji putujem, štoviše kako nemam ni potvrde da je ovo put kojim se u nj stiže, bivam lagam i zatezen u saznanju: moji se udovi prekrivaju perjem, ali brzo govorim: putovanje je u meni, ne u gradu. Oni dolaze da me isprate i to je malo nesiguran let, kao prvi, razumije se. A potom, čitaju mi: „Ptice nebeske...“ i ja dalje ne slušam, moje uho od sada samo za moj glas.“
(Poslanica 4)

Prvenci Seada Fetahagića („Četvrtak poslije petka“, Sarajevo 1960.) i Igora Zidića („Uhodice more“, Zagreb 1961.) nisu bez mana. Moje uverenje da je susret sa njihovim autorima ne-svakidašnje upoznavanje sa izvanredno talentovanim piscima preči mi da više nego što je najneophodnije govorim o tim nedostacima. Potencijalno snažni kreatori ubrzano i sami postaju svesni svojih minusa. Daleko je zanimljivije očekivati njihova sledeća saopštenja. Jer to govori nova generacija. A ona o sebi svakako zna najviše.

Tomislav KETIG

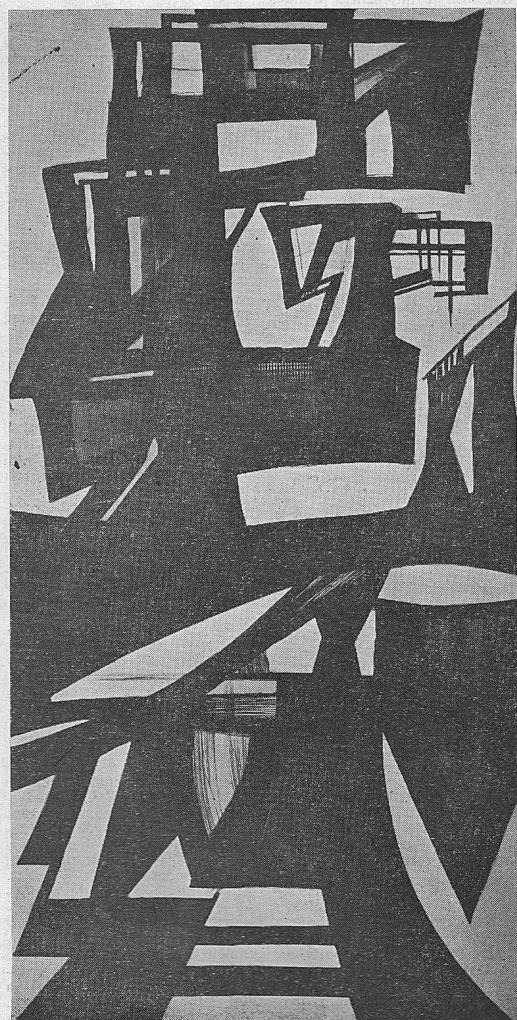

kumi sugai (ecole de paris)

životinja, 1958. (litografija)

merlyn evans (engelska)

vertikala br. 3, 1961. (mezzotinta)

IV BIENNALE GRAFIKE

U prvoj polovini ovog meseca otvorena je IV medjunarodna izložba grafike u Ljubljani, postavljena u svim izložbenim prostorijama Moderne galerije. Tako ova ustanova ulazi u šestu godinu svoga postojanja i predstavlja javnosti svoju četvrtu akciju, rođenju iz nameru i želja formulisanih već na prvoj izložbi: sjediniti što značajnije predstavnike današnjeg grafičkog stvaralaštva iz najrazličitijih nacionalnih grupa i danas živilih stilskih pravaca, sa akcentom na kvalitetu umetnine. Ipak ljubljanski biennale, svojim periodičnim ponavljanjem, danas verovatno nije više samo registrator povremenih zbivanja, nego pokušava već i da prati razvoj savremene grafičke umetnosti.

U organizacionom pogledu ovogodišnja izložba zasnovana je slično kao i ranije: radni odbor izložbe (sastavljen od predstavnika kulturnih institucija i umetničkih kritičara) je pomoću inozemnih saradnika pozvao preko 200 grafičara. Pozivi su bili upućeni lično, a u zemljama gde stanje grafičke umetnosti nije tako dobro poznato posredovana su državna predstavninstva. Uz to lično pozvane, ove godine se odazvao dugi niz autora — naših i stranih — samoinicijativno, tako da je broj umetnika porastao na oko 370 a broj poslatih grafičkih listova na ca. 1200. Od toga odbor je za izložbu izabrao nešto oko 300 umetnika sa 900 grafika. Treba da kažemo da su barići samoinicijativno prijavljeni umetnici — većinom mlade generacije — često iznenadili i sušinski obogatili sastav izložbe. Već pri letimčnom pregledu sakupljenog materijala osetićemo primetan prelaz ka čistom crno-belog grafičkom izrazu, dakle, delimično udaljavanje od boje i uticaja slikarstva a poštravljivanju tehničkih kriterija, što je u talasanju današnje grafičke svakako radosna pojava.

Povećao se i broj nacionalnih grupa; tako su ove godine zastupljene sledeće: Austrija, Belgija, Brazil, Čehoslovačka, Čile, Danska, Finska, Francuska (zajedno sa Ecole de Paris), Grčka, Indija, Italija, Izrael, Japan, Jugoslavija, Južna Afrika, Kanada, Meksiko, Zapadna i Istočna Nemačka, Holandija, Poljska, Rumunija, Španija, Švedska, Švajcarska, Velika Britanija, UAR, SAD, Sovjetski Savez i Turska.

Vezi između pojedinih biennalskih priredbi pokušavaju da doprinesu retrospektivnim pregledima grafičkih dela prve trojice na gradnjama na poslednjoj izložbi. Tako su ove godine sa prosečno petnaest grafičkih predstavljeni: Francuz Pierre Soulages, naš zemljak Loize Spacal i Englez Ceri Richards. Nadamo se da će ove samostalne izložbe uspeti da upoznaju publiku sa umetničkim fiziognomijama nagradjenih i time uspostaviti most između razdoblja od dve godine koja dele pojedine izložbe.

To bi bilo samo nekoliko misli o pripremama i povodom otvaranja IV medjunarodne izložbe grafike u Ljubljani, jer zbog obimnosti materijala za sada je teško govoriti o rezultatima i uspesima. Sa radošću možemo konstatovati već sada da je ustanova učvrstila mesto kako u našem domaćem tako i u medjunarodnom umetničkom životu, o čemu svedoči i izvanredan odziv i kvalitet eksponata.

Melita STELE